ISSN: 2522-9699, 2616-5007

DOI 10.33930/ed.2019.5007.59(5-6)-13
УДК 37.013.73:1:316.77

ДІАЛОГ ЯК ГЕНЕТИЧНА УМОВА ТЕОРЕТИЧНОГО МИСЛЕННЯ В КОНТЕКСТІ НЕАКАДЕМІЧНИХ ФОРМ ФІЛОСОФСЬКОЇ КОМУНІКАЦІЇ

О. В. Гавва

Анотація.

Актуальність теми дослідження. *Аналітичне мислення визнається сьогодні найзатребуванішою і водночас найдефіцитнішою навичкою сучасності. Симптоматично, що суспільство виявило нестачу тієї спроможності, культивуванням якої філософія займалася дві з половиною тисячі років, – і не знає, звідки її взяти, позаяк інституція, покликана її продукувати, недостатня. Водночас нинішні глобальні кризи потребують мислення випереджального, комплексного, й не лише аналітичного, тому питання про те, де таке мислення продукується, стає питанням виживання.*

Постановка проблеми. *Мислення не є навичкою, яку можна "завчити": воно не зводиться до набору технік, не набувається самим лише читанням філософських текстів і не "збирається" з окремих різновидів – ані аналітичне, ані критичне, ані креативне мислення не дають уміння бачити світ цілісно. Відтак питання слід ставити не "чого навчати", а за яких умов цілісна думка взагалі постає. Такою умовою є діалог. Проблема ж у тому, що академічне середовище цю умову усуває – не зі злої волі, а реаліями функціонування, за яких і студент, і викладач мусять набирати бали. Діалог в принципі продукується сьогодні як спосіб вирішення задач надзвичайно рідко й радше за випадкового збігу обставин. Перспективи набуває тут звернення до неакадемічних форм філософської комунікації.*

Аналіз останніх досліджень та публікацій. *Неакадемічну присутність філософії в Україні розробляли С. Пролеєв, В. Кебуладзе, А. Богачов, М. Лігус, О. Хома, І. Ясна; комунікативний вимір буття – Є. Бистрицький, Р. Зимовець, А. Єрмоленко. Із зарубіжних розвідок значущими є підхід Б. Массумі й Б. Бруманса та діагноз Д. Коти письму як "емісії без слухання". Діалог розглядають переважно як процедуру порозуміння або як формат публічної присутності філософії; як генетична ж умова постання думки його все ще потрібно висвітлювати додатково.*

Постановка завдання дослідження. *Мета – обґрунтувати діалог як наріжний засіб творення теоретичної думки й розкрити роль неакадемічних форм філософської комунікації. Завдання: відмежувати діалог від суміжних форм словесного обміну; показати опонентність співрозмовника як умову постання думки; обґрунтувати похідність внутрішнього діалогу; окреслити межі спроможності неакадемічних форм.*

Виклад основного матеріалу. *Вихідним є розрізнення комунікації та спілкування: перша входить у друге як технічний момент, натомість спілкування визначається системою стосунків між людьми, а тому в центрі філософської комунікації не передача інформації, а творення спільноти. Основним засобом такого обміну є діалог, відмежований, услід за А. Андерсоном, від бесіди, дискусії та дебатів; вододіл пролягає між діалектикою та евристикою, а боротьба думок є діалектичною, тобто такою, де протилежності "знімаються" у творенні третього. Думка народжується тільки в діалозі: він робить співрозмовника опонентом навіть тоді, коли той мовчить, і спонукає мовця вибудовувати думку придатною для міркування іншим. Звідси ключова теза: внутрішній діалог науковця є інтерналізованим діалогом з іншим, а сам діалог індивідуює своїх учасників як мислителів, оскільки думка є "справжньою третинністю". В академії ж умов для виникнення справжнього діалогу недостатньо; неакадемічні форми лишаються середовищем, де діалогічна умова відтворюється самим влаштуванням комунікації, проте такий низовий рівень організації не відповідає системним глобальним проблемам, які нагально потребують вирішення.*

Висновки. *Діалог є не зовнішньою умовою, а генетичним джерелом теоретичної*

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

думки; внутрішній діалог мислителя є інтерналізованим діалогом з уявним іншим, цю обставину слід використовувати свідомо. Мислення не можна завчити, а його дефіцит породжує проблему без інституційного розв'язку: курсів навчання мисленню не існує, а сама академія перебуває в кризі як формі втілення кризи глобальної. Надія лишається на неакадемічні форми, проте "кустарний" спосіб набуття теоретичного мислення не відповідає масштабові задач, що стоять перед людством; простеження розв'язання цієї суперечності в дійсності є найактуальнішим напрямом подальших розвідок.

Ключові слова: *діалог, комунікація, спілкування, теоретичне мислення, філософська комунікація, неакадемічні форми, академічність, інтерсуб'єктивність, аналітичне мислення, публічна філософія.*

DIALOGUE AS A GENETIC CONDITION OF THEORETICAL THINKING IN THE CONTEXT OF NON-ACADEMIC FORMS OF PHILOSOPHICAL COMMUNICATION

Oleksandr Havva

Abstract.

Relevance of the research. *Analytical thinking is recognized today as the most demanded and at the same time the most scarce skill of modernity. It is symptomatic that society has discovered a lack of the ability that philosophy has been cultivating for two and a half thousand years, and does not know where to get it, since the institution called upon to produce it is insufficient. At the same time, current global crises require forward-looking, comprehensive, and not only analytical thinking, so the question of where such thinking is produced becomes a question of survival.*

Problem statement. *Thinking is not a skill that can be "learned": it is not reduced to a set of techniques, is not acquired by reading philosophical texts alone, and is not "assembled" from separate varieties – neither analytical, nor critical, nor creative thinking give the ability to see the world holistically. Therefore, the question should be asked not "what to teach", but under what conditions a holistic thought arises at all. Such a condition is dialogue. The problem is that the academic environment eliminates this condition - not out of malice, but by the realities of functioning, under which both the student and the teacher must score points. Dialogue, in principle, is produced today as a way of solving problems extremely rarely and rather by chance. Here, the appeal to non-academic forms of philosophical communication gains prospects.*

Analysis of recent research and publications. *The non-academic presence of philosophy in Ukraine was developed by S. Proleyev, V. Kebuladze, A. Bogachov, M. Ligus, O. Khoma, I. Yasna; the communicative dimension of being - by E. Bystrytsky, R. Zymovets, A. Yermolenko. Of the foreign studies, the approach of B. Massumi & B. Brummans and D. Cota's diagnosis of writing as "emissions without listening" are significant. Dialogue is considered mainly as a procedure of understanding or as a format of the public presence of philosophy; as a genetic condition for the emergence of thought, it still needs to be further elucidated.*

Research task. *The goal is to substantiate dialogue as a cornerstone means of creating theoretical thought and to reveal the role of non-academic forms of philosophical communication. Tasks: to distinguish dialogue from related forms of verbal exchange; to show the opponent nature of the interlocutor as a condition for the emergence of thought; to substantiate the derivation of internal dialogue; to outline the limits of the capacity of non-academic forms.*

Main material presentation. *The starting point is the distinction between communication and communication: the first enters the second as a technical moment, while communication is determined by the system of relations between people, and therefore, at the center of philosophical communication is not the transfer of information, but the creation of a community. The main means of such exchange is dialogue, distinguished, following A. Anderson, from conversation, discussion and debate; The watershed lies between dialectics and eristics, and the struggle of thoughts is dialectical, that is, one where opposites are "removed" in the creation of a third. Thought is born only in dialogue: it makes the interlocutor an opponent even when he is silent, and encourages the speaker to build a thought suitable for reasoning by others. Hence the key thesis: the internal dialogue of a scientist is an internalized dialogue with another, and the dialogue itself individualizes its participants as thinkers, since thought is a "true thirdness." In the academy, the conditions for the emergence of a true dialogue are insufficient; non-academic forms remain an environment where the dialogical condition is reproduced by the very*

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

arrangement of communication, but such a grassroots level of organization does not correspond to systemic global problems that urgently need to be solved.

Conclusions. *Dialogue is not an external condition, but the genetic source of theoretical thought; The inner dialogue of the thinker is an internalized dialogue with an imaginary other, this circumstance should be used consciously. Thinking cannot be learned, and its deficiency creates a problem without an institutional solution: there are no courses for teaching thinking, and the academy itself is in crisis as a form of embodiment of the global crisis. Hope remains for non-academic forms, but the "handicraft" way of acquiring theoretical thinking does not correspond to the scale of the tasks facing humanity; tracing the solution of this contradiction in reality is the most relevant direction of further exploration.*

Key words: *dialogue, communication, intercourse, theoretical thinking, philosophical communication, non-academic forms, academism, intersubjectivity, analytical thinking, public philosophy.*

Актуальність теми дослідження. Суспільний запит на мислення висловлюється сьогодні мовою, яка ще півстоліття тому видалася б для філософії нехарактерною, – мовою звітів про ринок праці, прогнозів перекваліфікації, переліків "навичок майбутнього". Всесвітній економічний форум фіксує, що "аналітичне мислення залишається найпопулярнішою ключовою навичкою серед роботодавців" [18], яка водночас перебуває в дефіциті, й це серйозний та тривожний симптом: він свідчить, що суспільство виявило гостру нестачу саме тієї здатності, культивуванням якої філософія займалася дві з половиною тисячі років, – і водночас не знає, звідки цю здатність узяти, адже інституція, яка мала б її продукувати й поширювати, виявляє недостатність.

Гегелівське спостереження про сову Мінерви, що вилітає в сутінках, описує ситуацію, за якої осмислення надолужує подію [5]. Водночас нинішні глобальні кризи – воєнні, кліматичні, економічні, технологічні – розгортаються з такою швидкістю й непередбачуваністю, що рефлексії постфактум замало, як мало й реактивних дій в цілому: потрібне мислення випереджальне і широкі превентивні дії "зі знанням справи", та й не лише в Україні, а в усьому світі. Як показує практика глобального ринку праці, мислення такого ґатунку не виникає само собою й не видається разом із дипломом, а питання про те, де воно взагалі продукується, зі здавалося б суто освітнього питання на очах перетворюється на питання суспільного виживання.

Постановка проблеми. Мислення не є навичкою, яку можна "завчити", хоча елемент звички в ньому теж присутній: звички розв'язувати нестандартні мінливі задачі новими, ще не баченими способами. Тому мислення не зводиться до набора мисленнєвих технік і прийомів (або до вправності ними оперувати), не набувається самим лише читанням філософських текстів чи написанням їх, хоча філософія з давніх-давен була наукою, специфікою якої є саме мислення. Що особливо важливо, не "збирається" мислення й з окремих своїх різновидів: ані аналітичне, ані критичне, ані креативне мислення, як і будь-які інші, взяті нарізно чи навіть у сумі, не дають того, що ми називаємо теоретичною думкою, вмінням подивитися на світ у цілісності його невидимих зв'язків, позаяк кожне з них є лише аспектом, стороною, частковим виявом мислення. Звідси й безплідність освітніх "інтенсивів", що обіцяють виростити мислення, умовно кажучи, за тиждень.

Відповідно й питання слід ставити інакше: не "чого навчати", а за яких умов думка взагалі постає та зростає. Мова має йти саме про ядро, початкову клітинку, з якої починається диференціація мислення як цілого. Наше переконання полягає в тому, що такою наскрізною генетичною умовою є діалог. Проблема ж у тому, що сучасне академічне середовище, на яку здавалося б "за визначенням" покладена задача культивації мислення, цю умову систематично усуває: не зі злої волі, а самими реаліями свого функціонування, коли і студент, і викладач зобов'язані виконувати програми, дотримуватися силабусів і набирати бали, а не мислити в безпечному середовищі, де дозволено робити помилки та спроби та розв'язувати задачі, що виходять за межі підручників і спрямовуються в саме життя. Те ж саме відбувається в школі. Умови дистанційної освіти, в яких ми вимушено перебуваємо вже багато років, колосальні освітні втрати, спричинені розв'язаною проти України війною, доводять цю тенденцію до краю, роблячи діалогічну комунікацію задля продукування мислення якщо не неможливою, то принаймні дуже випадковою, залежною від сприятливих обставин, які стало дуже важко систематично створювати й відтворювати.

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

Надія лишається на неакадемічні форми філософської комунікації – і тут постає друга, менш очевидна проблема: чи відповідає масштаб цих форм масштабові задач, що стоять перед людством? В що та як мають перетворюватися ці первинні осередки думки, щоб отримати достатню агентність для глобальних змін? І чи мають?

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематику неакадемічної присутності філософії в Україні розробляли С. Пролеєв, В. Кебуладзе, А. Богачов, М. Препотенська, О. Комаров, М. Лігус, О. Хома, І. Ясна та ін.; матеріали круглого столу "Філософської думки" (2017) лишаються одним із найзмістовніших джерел у цьому питанні, оскільки фіксують досвід організаторів філософських клубів зсередини. Комунікативний вимір людського буття розглядається в працях Є. Бистрицького, Р. Зимовця, А. Єрмоленка, Л. Ситніченко; діалогічність філософування ґрунтовно досліджується у працях М. Ткачук, І. Муратової; практичний поворот у філософії досліджують О. Гомілко, О. Хома та ін.

У зарубіжній філософській думці серед останніх праць уваги заслуговують спроба Б. Массумі й Б. Бруманса у процесуально-філософському ключі розглянути роль комунікації у формуванні соціальних колективів як реляційних утворень, де "комунікацію можна розуміти як таку, що формує становлення реального та рекурсивно формується цим становленням" [17, с. 1]. А. Крістіан розглядає способи популяризації філософських ідей за допомогою посилань на продукти поп-культури, зокрема телесеріали, мультсеріали, культові кінострічки, творчість відомих музичних гуртів тощо, й робить висновки, важливі для популяризації філософії та теоретичного мислення загалом [10]. Б. Дж. Коллінз досліджує публічну філософію як будь-яку філософську діяльність, що здійснюється поза межами суто академічних сфер або спрямована на непрофесійну аудиторію [11]. Д. Кота невтішно описує сучасний режим філософського письма як "емісію без слухання" [6].

Примітними є тематичні колективні праці, а саме збірка 2025 року "Справа в тому, щоб це змінити" ("The point is to change it") під загальною редакцією професорів Д. Арчарда і М. Девіса, й де в центрі розгляду перебуває присутність сучасної академічної філософії в публічному житті [19], а також робота "Освіта та діалог у поляризованих суспільствах: діалогічні перспективи в часи змін" 2024 року ("Education and Dialogue in Polarized Societies: Dialogic perspectives in times of change"), яку укладали У. Ерстад, Б. Е. Хагтвет, Дж. В. Верч [14] і де розглядаються фундаментальні зсуви в людському існуванні через призму діалогу та освіти як найбільш перспективних інструментів задля розв'язання ситуацій, сповнених невизначеності.

Огляд наявних розвідок засвідчує, що діалог проглядається переважно з двох ракурсів: або як етико-нормативна процедура досягнення порозуміння, або як формат публічної присутності філософії. Натомість діалог як генетична умова постання теоретичної думки, а надто в його зв'язку з неакадемічними формами філософської комунікації, потребує додаткового висвітлення та "нагадування". Зробити внесок для заповнення цієї лакуни – завдання даної статті.

Постановка завдання дослідження. Мета статті полягає в обґрунтуванні діалогу як наріжного засобу творення філософської і взагалі теоретичної думки та в розкритті ролі, яку відіграють у цьому процесі неакадемічні форми філософської комунікації. Це зумовило постановку таких завдань: відмежувати діалог від суміжних із ним форм словесного обміну; показати опонентність співрозмовника як умову постання думки; обґрунтувати похідний характер внутрішнього діалогу мислителя щодо діалогу зовнішнього; виявити механізми, якими академічне середовище мимохіть усуває діалогічну умову мислення; наголосити на перспективах неакадемічних форм. Різнорідні на перший погляд завдання дослідження об'єднані наскрізною рамкою розгляду комунікації та діалогу як засобів творення спільного та спільноти й творення того типу мислення, що відповідає самій природі суспільного.

Виклад основного матеріалу. Розпочати варто з розрізнення, без якого подальший рух неможливий. Комунікація й спілкування не є синонімами: комунікація входить у спілкування як його технічний і технологічний момент, натомість спілкування визначається не засобами зв'язку, а системою стосунків між людьми [2, с. 217]. З огляду на це філософська комунікація не вкладається у класичну лассвеллівську схему передачі повідомлення: в її центрі не транспортування інформації, а творення спільноти, яка продукує теоретичне мислення і набуває його. Влучно про це сказано в колективній монографії Є. Бистрицького, Р. Зимовця та С. Пролеєва, де автори описують філософування як "комунікацію філософією, що означає ділитися мудрістю, про яку каже філософія і яку

 ISSN: 2522-9699, 2616-5007

водночас промовляють" [1, с. 131]. Ділитися ж мудрістю не означає передавати її з рук в руки як гарячу картоплю; воно означає примножувати цю саму мудрість через її творення й наповнення в спільноті.

Основним засобом такого взаємнозбагачувального обміну є діалог, якраз те саме промовляння. Проте саме тут ховається чи не найпоширеніша помилка: діалогом досі часто називають будь-яку розмову. А. Андерсон послідовно відмежовує діалог а) від звичайної бесіди, яка є вільноплинною й безцільною, б) від дискусії, що формалізована й ведеться з наперед визначеної позиції, і в) від дебатів, де зміна позиції означає програш [7, p. 10-11]. Діалог, на відміну від перелічених різновидів, не виносить попереднього судження про результат, а його учасники вільні змінити думку в ході обміну, з огляду на взаємний пошук спільного та універсального [7]. Головний вододіл пролягає тут між діалектикою та еристикою: перша міркує проблему наскрізь, доки учасники не дійдуть спільного ґрунту, друга не цурається маніпуляції задля наперед визначеної відповіді. "Універсальна філософія полягає в запитуванні, а не в наданні відповідей" [7, p. 14], – підсумовує Андерсон.

Маємо зауважити, що визначаючи діалог як боротьбу думок, полеміку й дискусію, ми теж ніяк не ототожнюємо його з еристичним змаганням. Водночас діалог робить співрозмовника не просто абстрактним співбесідником, а й опонентом, – навіть тоді, коли той просто присутній поруч і не промовляє ані слова: опонентом у значенні того, хто перебуває по той бік тебе самого, протилежно, але разом із тобою, в єдиному просторі спільного. Про цю особливість діалогу спонукати його учасників вибудовувати свою думку так, щоб вона була придатною для міркування опонентом, оформлювати й договорювати її, взагалі продукувати думку під час говоріння, чудово писав Генріх фон Клейст у есеї "Про поступове формування думок під час мовлення", наголошуючи вслід за французьким прислів'ям, що "думка народжується в розмові" [16]. Ба більше: навіть якщо співрозмовник погоджується з усім сказаним, це вже є співставленням, зіткненням, звіркою, а тому актом подолання протиріччя, позаяк саме об іншу людину "обточується аргументація".

Звісно, така обставина теж була відома задовго й до Клейста, сягаючи коренями самого витоку філософії як мислення про мислення. Пригадується глибоке місце з філософії Й. Г. Гамана, який зауважував, що "самопізнання починається з ближнього" [9], – інший тут постає не перепоною самопізнанню, а його "полегшенням": засобом, умовою і метою (як пізніше у Фейєрбаха). Вітчизняна дослідниця М. Ткачук нагадує, що індивідуальне мислення саме по собі є "мовчазною бесідою душі з самим собою", але все ж *бесідою*, що означає сприйняття себе в цьому процесі як деякого уявного іншого. "Індивідуальне мислення… вступаючи до розмови з Я іншого, долає свою обмеженість і набуває повного виразу" [6, с. 10]. Накінець, у нашому розумінні найбільш продуктивним для розгляду цієї дихотомії є підхід, окреслений Я. М. Семеком і який ми висвітлювали окремо: в його моделі інтерсуб'єктивності людське спілкування історично "радше починається разом із відношенням "Я-Він", а можливо і ще раніше – з "Ми-Вони", яке напевно є спочатку переживанням радикальної чужості Іншого, але разом із тим відразу ж стає діалогічним процесом її подолання" [2, с. 71].

Звідси випливає теза, яку ми вважаємо ключовою для розуміння того, як взагалі виробляється теоретичне мислення. Навіть коли науковець сперечається сам із собою, він сперечається з уявним іншим, зі "згорнутим", "засвоєним", "привласненим", інтерналізованим опонентом, яким є індивід, колектив чи людство в цілому, опосередковане через "логіку", "методологію", науковий текст і т.п. Саме тому здатність до самостійного мислення не протистоїть спілкуванню як його альтернатива, а є його усуспільненим, інтеріоризованим результатом.

Процесуальна філософія дає цій тезі ще одне влучне обґрунтування. Б. Массумі формулює вихідну засаду радикального емпіризму гранично стисло: "Відношення конституюють речі" [17, p. 2], – не речі вступають у відношення, а відношення утворюють речі. Перенесене на нашу проблематику, це означає, що не двоє готових мислителів вступають у діалог, обмінюючись готовими думками, а сам діалог індивідує своїх учасників як мислителів. Це процес створення як учасників, так і їхньої взаємодії. Услід за Ч. Пірсом автори називають це "справжньою третинністю" [17, p. 4]: відношенням, яке не міститься між двома, а емерджентно постає з проміжку й набуває власної якості та власної дієвості. Думка і є таким третім. Вона не належить ані мені, ані співрозмовникові, – вона належить тому спільному, яке ми утворили; і саме тому, вийшовши з розмови, кожен виносить із неї

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

більше, ніж вніс.

З огляду на це, стан справ у сучасній академії постає в невтішному світлі, і Ґ. Гарман описує його з жорсткою відвертістю: наша епоха, що пишається безпрецедентною толерантністю, насправді так "маскує фундаментальну байдужість однієї точки зору до іншої. Кожен світогляд розглядається як особиста думка, відокремлена від інших та не піддається оскарженню чи змінам з їхнього боку" [15, p. 165]. "Третинності" не виникає, й причину філософ убачає в пануванні критичної парадигми, що змістила фокус із реальності на метод, унаслідок чого інтелектуальний світ розпався на замкнені термінологічні спільноти, нездатні між собою розмовляти. Свою настанову він завершує визнанням, що не хотів би працювати у професії, де "ніколи не було справжньої боротьби за фундаментальні принципи" [15, p. 179]. Це не заклик до нетерпимості, а констатація того, що там, де немає зіткнення й боротьби, немає й народження: "війна – батько всього і цар всього", як ми пам'ятаємо з Геракліта.

Д. Кота описує той самий процес із боку письма. Філософських текстів продукується безпрецедентно багато, проте це надлишкове виробництво не розширило символічного простору, а спричинило розрідження слухання: "що більше одні пишуть, то менше інші читають" [12, p. 3], й ця думка цілком відповідає тому явищу, яке отримало назву "проблема цитованості" або "ефект накопичення знань". Цитування, яке колись було жестом відповіді та входом у діалог, перетворюється на підзвітну вимогу. Додаймо наукометричні лічильники й індекси – і отримаємо середовище, де формальні ознаки комунікації зростають обернено пропорційно до її дійсного здійснення.

Ті самі механізми діють і в аудиторії. Учасники круглого столу "Філософської думки" вказують на несиметричність університетських стосунків: студент не позбавлений побоювання, що дискусія з викладачем обернеться проти нього під час оцінювання, а сам викладач затиснутий програмою. Не випадково організатори неакадемічних ініціатив свідчили, що найпродуктивнішим для них виявився не лекційний формат, а дискусійний, і що саме клуб створює атмосферу, якої немає навіть в університетах [4, с. 15]. С. Пролеєв взагалі формулює принципову засаду: філософія від початку вибудовує себе як мислення для людей, а не як особлива практика розуміння для обраних, а тому "існування в публічному просторі – не просто обставина її існування, а необхідна умова" здійснення нею свого покликання [4, с. 6]. Проте цей круглий стіл відбувався ще до локдауна та війни. Тривалий "дистант" й освітні втрати останніх ледь не 10 років, здається, розвели студентів і викладачів ще далі. В таких умовах мають виникати якісь нові форми інтеракції, адже мислення в суспільному масштабі завжди проб'є собі шлях. Водночас надійних перспективних форм, у яких це може відбуватися, поки що не спостерігається: звісно, якщо не зупинятися на банальній та в цілому необґрунтованій вірі в "цифрові технології", які буцімто мають ці форми породити. Натомість "онлайн-комунікація не породжує нових особистостей чи нових соціальних форм <…> І розмаїття віртуальних спільнот, якщо уважніше придивитися, відображає розмаїття реальних, офлайнових інтересів їхніх учасників" [1, с. 234].

Важливість нагадування про необхідність для філософії існувати в публічному просторі значніша, ніж може видатися. А. Авійез, М. Фішер, К. Клотц і К. Лонґ звертають увагу, що вже Кант у "Спорі факультетів" поряд із "інкорпорованими" вченими університету називав "scholars at large" [8, p. 126] – учених поза університетом, які утворюють незалежні об'єднання на кшталт академій і товариств або ж працюють самотужки, як аматори, без приписів і правил. Показово, що саме нижчий, філософський факультет, позбавлений державної санкції на доктрину, Кант описує як найближчий до занять освічених неакадеміків. Спираючись також на Дьюї, автори наголошують: публіка не існує готовою, її треба культивувати, а найдієвішим середовищем поширення ідей лишається розмова, а не застиглі слова писемного мовлення [8, p. 132].

Вочевидь, неакадемічні форми філософської комунікації – гуртки, клуби, кав'ярні, семінари, низові дослідницькі ініціативи – виявляються сьогодні чи не єдиним середовищем, де діалогічна умова мислення відтворюється не всупереч, а завдяки самому влаштуванню комунікації. Вони добровільні, горизонтальні, безоцінкові; в них не можна набрати балів, а отже, немає сенсу імітувати; вони дуже саморегульовані; в них кожен учасник неминуче стає спікером, а не слухачем. Це цілком узгоджується з тезою О. Гомілко, що визначає практичність філософії як "життєву вкоріненість філософської раціональності у процес конституювання людського буття" [3, с. 320]. Втім, Б. Массумі й Б. Бруманс

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

попереджають, що будь-яка організація має вбудовану схильність захоплювати потенціал і вичерпувати його, а стабільна рівновага за своєю природою ентропійна [17, p. 7]. Те саме стосується й низових ініціатив: вони швидко академізуються, консервуються або, що гірше, ринково баналізуються, перетворюючись із зустрічей для напруженого пошуку істини на лише альтернативний варіант дозвілля.

Головне ж полягає в іншому. Е. Демечонок, узагальнюючи здобутки етики дискурсу, констатує, що "діалог став життєво важливою необхідністю для людства" [13, p. 87], імперативом виживання перед лицем глобальних проблем, які не розв'язуються зусиллями окремих спільнот. Услід за К.-О. Апелем він розрізняє ідеальну й реальну комунікативні спільноти, наголошуючи, що суперечність між ними має розв'язуватися історично. Ось тут і виявляється дійсний масштаб проблеми: розрізнені гуртки й клуби, хай які продуктивні, не здатні вдовольнити потребу, яка є глобальною й невідкладною. Мислення, вироблене "кустарним" способом, лишається кустарним за обсягом та способами дії, навіть коли воно бездоганне за якістю. Для розв'язання проблем такого масштабу, з якими ми сьогодні зіштовхуємося, треба відповідного масштабу мислення, проте потрібні й відповідні важелі впливу на суспільну ситуацію.

Висновки. Проведена розвідка дає підстави для наступних узагальнень. По-перше, діалог є не зовнішньою умовою, а генетичним джерелом теоретичної думки: думка народжується тільки в діалозі, позаяк лише діалог робить співрозмовника опонентом – навіть тоді, коли той мовчить і просто присутній поруч, – і тим самим спонукає мовця рахуватися з ним. Навіть цілковита згода співрозмовника вже є співставленням і зіткненням думок, бо з огляду на слухача й формулюються думки.

По-друге, внутрішній діалог мислителя є перенесеним усередину, інтерналізованим діалогом з іншою людиною: контраргументи, хоч і постають у знеособленому вигляді або як власні думки науковця, генеалогічно походять із безпосереднього спілкування. Звідси випливає практичний наслідок: цю обставину слід використовувати свідомо й цілеспрямовано у виробітку теоретичного та філософського мислення.

По-третє, в ситуації глобальної освітньої кризи надія лишається на неакадемічні форми філософської комунікації, які знову можуть виступити рушієм розвитку теоретичної думки, як це не раз бувало вже в історії; ці форми потрібно виявляти, описувати й досліджувати, а їхній організаційний досвід – узагальнювати. Проте – і це висновок, якого не можна пом'якшувати – такий "кустарний" спосіб набуття теоретичного мислення, надто у вигляді публічної популярної філософії, зовсім не відповідає масштабові задач, що стоять перед людством в умовах затяжних глобальних криз, які загрожують існуванню самого людства. Простеження розв'язання цієї суперечності – між єдино дієвою формою й недостатнім її масштабом – вбачається найактуальнішим напрямом подальших розвідок, проте шляхи, в які це відбуватиметься, поки що вдається намітити лише тьмяними контурами.

Список використаних джерел:

1. Бистрицький, Є, Зимовець, Р & Пролеєв, С 2020, *Комунікація і культура в ґлобальному світі*, Київ : *Дух і Літера*, 416 с.
2. Гавва, ОВ 2023, *Неакадемічні форми філософської комунікації у розвитку теоретичної думки*. Дисертація доктора філософії, Київ, 240 с. Доступно : https://ela.kpi.ua/handle/123456789/63577. [12 Травень 2026].
3. Гомілко, О 2011, '"Практичний поворот" у філософії та практика її викладання', в МЛ Ткачук (ред.), *Філософська освіта в Україні: історія і сучасність*, Київ : *Аграр Медіа Груп*, с. 318–330.
4. Кебуладзе, В, Богачов, А, Кірізвас, М, Комаров, О, Моренець, В, Оксенюк, В, Оксенюк, Р, Препотенська, М, Пролеєв, С & Шубчик, М 2017, 'Філософія у публічному просторі: між академічністю й популярністю', *Філософська думка*, No 1, с. 6–27. Доступно : <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0000699741>. [12 Травень 2026].
5. Культенко, В & Матвієнко, І 2023, 'Філософія, мудрість і молодість: кафедра філософії та міжнародної комунікації провела І етап Всеукраїнської студентської олімпіади з філософських дисциплін', *Національний університет біоресурсів і природокористування України*. Доступно : <https://nubip.edu.ua/node/124110>. [12 Травень 2026].
6. Ткачук, МЛ 2000, *Київська академічна філософія XIX – початку XX ст.: методологічні проблеми дослідження*, Київ : *ВІПОЛ*, 248 с.
7. Anderson, AA 1998, 'Universal dialogue', *Dialogue and Universalism*, No 10, pp. 9–17.

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

8. Avillez, AR de, Fisher, MD, Klotz, K & Long, CP 2015, 'Public philosophy and philosophical publics: performative publishing and the cultivation of community', *The Good Society*, Vol. 24, No 2, pp. 118–145. Available at : <https://muse.jhu.edu/article/621756>. [8 May 2026].
9. Beiser, F 2021, 'Johann Georg Hamann', in EN Zalta & U Nodelman (eds), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Spring 2021 edn, Stanford : *Stanford University*. Available at : <https://plato.stanford.edu/archives/spr2021/entries/hamann/>. [8 May 2026].
10. Christian, A 2021, 'Reflections on popular culture and philosophy', *KRITERION – Journal of Philosophy*, Vol. 35, No 4, pp. 335–357. Available at : <https://doi.org/10.1515/krt-2021-0038>. [8 May 2026].
11. Collins, BJ 2020, 'The broad nature and importance of public philosophy', *Precollege Philosophy and Public Practice*, Vol. 2, pp. 72–87. Available at : <https://doi.org/10.5840/p420204114>. [8 May 2026].
12. Cota, D 2025, 'Philosophy in the age of emission without listening', *Ontology of Emerging Complexity*. Available at : <https://philarchive.org/rec/COTPIT>. [8 May 2026].
13. Demenchonok, E 1998, 'Philosophy in search of an ethics of universal dialogue', *Dialogue and Universalism*, No 11–12, pp. 85–101. Available at : <https://doi.org/10.5840/du1998811/129>. [8 May 2026].
14. Erstad, O, Hagtvet, BE & Wertsch, JV (eds) 2024, *Education and Dialogue in Polarized Societies: Dialogic Perspectives in Times of Change*, Oxford : Oxford University Press. Available at : <https://doi.org/10.1093/oso/9780197605424.001.0001>. [8 May 2026].
15. Harman, G 2004, 'Some preconditions of universal philosophical dialogue', *Dialogue and Universalism*, No 1–2, pp. 165–178. Available at : <https://doi.org/10.5840/du2005151/273>. [8 May 2026].
16. Kleist, H von 1993, 'Über die allmähliche Verfertigung der Gedanken beim Reden', in H Sembdner (ed.), *Sämtliche Werke und Briefe*, Bd. 2, München, pp. 319–324. Available at : <https://pure.mpg.de/rest/items/item_2352284_4/component/file_2352283/content>. [8 May 2026]
17. Massumi, B & Brummans, BHJM 2025, 'Expression and reality: a dialogue on communication, constitution, and process philosophy', *Communication Theory*, pp. 1–11. Available at : <https://doi.org/10.1093/ct/qtaf020>. [8 May 2026].
18. World Economic Forum 2025, The Future of Jobs Report 2025, *Geneva : World Economic Forum*. Available at : <https://www.weforum.org/publications/the-future-of-jobs-report-2025/>. [8 May 2026].
19. Archard, D & Davies, M (eds) 2025, 'The Point Is to Change It', *Essays on Philosophy in Public Life*, London : *Nuffield Foundation*. Available at : <https://www.nuffieldfoundation.org/evidence-and-impact/our-programmes/philosophy-essays>. [8 May 2026].

Reference:

1. Bystrytskyi, Ye, Zymovets, R & Proleiev, S 2020, *Komunikatsiia i kultura v globalnomu sviti* [Communication and Culture in the Global World], Kyiv : *Dukh i Litera*, 416 s. [in Ukrainian].
2. Havva, OV 2023, *Neakademichni formy filosofskoi komunikatsii u rozvytku teoretychnoi dumky* [Non-Academic Forms of Philosophical Communication in the Development of Theoretical Thought]. Dysertatsiia doktora filosofii, Kyiv, 240 s. [in Ukrainian]. Available at : <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/63577>. [12 Traven 2026].
3. Homilko, O 2011, '"Praktychnyi povorot" u filosofii ta praktyka yii vykladannia' ['The Practical Turn' in Philosophy and the Practice of Teaching It], v ML Tkachuk (red.), *Filosofska osvita v Ukraini: istoriia i suchasnist* [Philosophical Education in Ukraine: History and the Present], Kyiv : *Ahrar Media Hrup*, s. 318–330. [in Ukrainian].
4. Kebuladze, V, Bohachov, A, Kirizvas, M, Komarov, O, Morenets, V, Okseniuk, V, Okseniuk, R, Prepotenska, M, Proleiev, S & Shubchyk, M 2017, 'Filosofiia u publichnomu prostori: mizh akademichnistiu y populiarnistiu' [Philosophy in the Public Space: Between Academic Rigour and Popularity], *Filosofska dumka*, No 1, s. 6–27. [in Ukrainian]. Available at : <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0000699741>. [12 Traven 2026].
5. Kultenko, V & Matviienko, I 2023, 'Filosofiia, mudrist i molodist: kafedra filosofii ta mizhnarodnoi komunikatsii provela I etap Vseukrainskoi studentskoi olimpiady z filosofskykh dystsyplin' [Philosophy, Wisdom and Youth: The Department of Philosophy and International Communication Held the First Stage of the All-Ukrainian Student Olympiad in Philosophical Disciplines], *Natsionalnyi universytet bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy*. [in Ukrainian]. Available at : <https://nubip.edu.ua/node/124110>. [12 Traven 2026].
6. Tkachuk, ML 2000, *Kyivska akademichna filosofiia XIX – pochatku XX st.: metodolohichni problemy doslidzhennia* [Kyiv Academic Philosophy of the 19th – Early 20th Century: Methodological Problems of Research], Kyiv : *VIPOL*, 248 s. [in Ukrainian].
7. Anderson, AA 1998, 'Universal dialogue', *Dialogue and Universalism*, No 10, pp. 9–17.
8. Avillez, AR de, Fisher, MD, Klotz, K & Long, CP 2015, 'Public philosophy and philosophical publics: performative publishing and the cultivation of community', *The Good Society*, Vol. 24, No 2, pp. 118–145. Available at : <https://muse.jhu.edu/article/621756>. [8 May 2026].

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

9. Beiser, F 2021, ‘Johann Georg Hamann’, in EN Zalta & U Nodelman (eds), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Spring 2021 edn, Stanford : *Stanford University*. Available at : <https://plato.stanford.edu/archives/spr2021/entries/hamann/>. [8 May 2026].
10. Christian, A 2021, ‘Reflections on popular culture and philosophy’, *KRITERION – Journal of Philosophy*, Vol. 35, No 4, pp. 335–357. Available at : <https://doi.org/10.1515/krt-2021-0038>. [8 May 2026].
11. Collins, BJ 2020, ‘The broad nature and importance of public philosophy’, *Precollege Philosophy and Public Practice*, Vol. 2, pp. 72–87. Available at : <https://doi.org/10.5840/p420204114>. [8 May 2026].
12. Cota, D 2025, ‘Philosophy in the age of emission without listening’, *Ontology of Emerging Complexity*. Available at : <https://philarchive.org/rec/COTPIT>. [8 May 2026].
13. Demenchonok, E 1998, ‘Philosophy in search of an ethics of universal dialogue’, *Dialogue and Universalism*, No 11–12, pp. 85–101. Available at : <https://doi.org/10.5840/du1998811/129>. [8 May 2026].
14. Erstad, O, Hagtvet, BE & Wertsch, JV (eds) 2024, *Education and Dialogue in Polarized Societies: Dialogic Perspectives in Times of Change*, Oxford : Oxford University Press. Available at : <https://doi.org/10.1093/oso/9780197605424.001.0001>. [8 May 2026].
15. Harman, G 2004, ‘Some preconditions of universal philosophical dialogue’, *Dialogue and Universalism*, No 1–2, pp. 165–178. Available at : <https://doi.org/10.5840/du2005151/273>. [8 May 2026].
16. Kleist, H von 1993, ‘Über die allmähliche Verfertigung der Gedanken beim Reden’, in H Sembdner (ed.), *Sämtliche Werke und Briefe*, Bd. 2, München, pp. 319–324. Available at : <https://pure.mpg.de/rest/items/item_2352284_4/component/file_2352283/content>. [8 May 2026]
17. Massumi, B & Brummans, BHJM 2025, ‘Expression and reality: a dialogue on communication, constitution, and process philosophy’, *Communication Theory*, pp. 1–11. Available at : <https://doi.org/10.1093/ct/qtaf020>. [8 May 2026].
18. World Economic Forum 2025, The Future of Jobs Report 2025, *Geneva : World Economic Forum*. Available at : <https://www.weforum.org/publications/the-future-of-jobs-report-2025/>. [8 May 2026].
19. Archard, D & Davies, M (eds) 2025, ‘The Point Is to Change It’, *Essays on Philosophy in Public Life*, London : *Nuffield Foundation*. Available at : <https://www.nuffieldfoundation.org/evidence-and-impact/our-programmes/philosophy-essays>. [8 May 2026].

Надійшло до видання / Received *14.05.2026*
Прийнято до друку / Accepted *10.06.2026*